

Динаміка ціннісних орієнтацій молоді

Наталія Левковська,
аспірант кафедри загальної соціології
Національного університету ім. Т. Шевченка

Проаналізовано динаміку ціннісних орієнтацій молоді, виявлено певну ієрархію пріоритетів та сучасні цінності молодого покоління. Виконано порівняльний аналіз сучасних цінностей з цінностями 1960-х та 2000-х років.

В умовах перехідного кризового суспільства вивчення стану та зміни ціннісних орієнтацій молодих людей викликається, насамперед, практичною необхідністю. Адже від того, з якою якістю цінностей молодь житиме у XXI столітті, залежатиме напрям соціально-культурного та політико-економічного розвитку суспільства майбутнього, поява нових економічних, політичних та інших типів поведінки.

Сучасний розвиток української держави, соціальних інститутів та суспільних відносин визначається як період трансформаційних процесів, пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей. Тому зрушення, котрі відбуваються нині, безпосередньо впливають на ціннісну свідомість молоді. Отже, **проблема** полягає в тому, що багато з тих цінностей, які виховувало радянське суспільство, поступово почали змінюватися, бо, з одного боку, нові соціально-економічні умови вимагають від людини таких якостей, як готовність до ризику і особисту відповідальність за свої вчинки, уміння швидко пристосовуватися до економічної кон'юнктури, готовність наполегливо працювати заради досягнення добробуту та успіху. З іншого боку, цінності, що в минулому мали високий ранг і пов'язувалися із закріпленими в масовій свідомості соціально-психологічними стереотипами пріоритету загального (колективного) над особистим (індивідуальним) і самореалізації особистості в праці, сьогодні молоддю заперечуються. Криза традиційних ціннісних орієнтацій особливо яскраво проявляється у сфері праці, ставленні до роботи. І саме тому вивчення змін у системі ціннісних орієнтацій молоді сприятиме виробленню ефективніших засобів і методів вирішення молодіжних проблем зокрема і проблем суспільства взагалі.

Мета статті – вивчити динаміку ціннісних орієнтацій, виявити ієрархію

пріоритетів сучасної молоді.

Динаміку ціннісних орієнтацій ми уявляємо як послідовну і інтенсивну зміну цього явища суспільної свідомості під впливом соціально-економічного, політичного і культурного середовища.

Дослідження ціннісних орієнтацій в соціології привертало увагу багатьох авторів. Про це писали ще Ф. Знанецький і У. Томас, Г. Спенсер, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс. Вивчають цю проблему й сучасні науковці, зокрема О. Ручка [10], М. Титма [13], О. Здравомислов [3], В. Оссовський [9], І. Мигович [6], О. Балакірева [1] та інші. „Світ цінностей, – пише А. Здравомислов, – це, перш за все, світ культури в широкому розумінні слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильність – тих оцінок, в яких виявляється міра духовного багатства особистості” [3].

Система цінностей – це результат духовної роботи суспільства; це діюча сторона суспільної свідомості, взятої в єдності всіх її форм. Вона певним чином пронизує всі форми суспільної свідомості, об’єднуючи певні інтереси різними ідейними, моральними та естетичними засобами, і стає важливим джерелом безпосередніх мотивів поведінки, стимулів людської діяльності.

Ціннісні орієнтації – це „соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні та/або ідеологічні засади оціночних суджень суб’єкта про оточуючу дійсність, ті чи інші її сторони, сфери, об’єкти, які утворюють змістову сторону спрямованості особистості” [12, с. 368]. Це явище динамічне, оскільки кожне нове покоління засвоює цінності попереднього кризь призму власного сприйняття, додаючи власні цінності. Звичайно, процес зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов’язаний із змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства певної країни.

Ще в СРСР було проведено низку досліджень процесів зміни ціннісних орієнтацій молоді 1960-х, 1970-х та 1980-х років [14].

У 1960-і роки особлива увага зверталась на вивчення системи ціннісних орієнтацій молоді, котра тільки-но починала трудову діяльність; на працю, освіту та їх взаємозв’язок; вивчалися орієнтації на різні сторони способу життя (сім’я, дозвілля тощо). До речі, цікавий момент: цінність праці вважалась засобом здійснення життєвих планів і задоволенням інтересів особистості, вона була прямо пропорційна зростанню духовних і матеріальних потреб людини та обернено пропорційна можливості використовувати інші (нетрудові) засоби для їх задоволення. Необхідно особливо відзначити саме цей момент, бо він буде важливим при порівнянні із сучасним розумінням цінності праці.

Але повернемося до молоді, яка розпочала свою трудову діяльність у 1960-ті роки. Ранжований за 10-тибальною шкалою ряд ціннісних орієнтацій мав такий вигляд:

Розподіл опитаних за відносно сталими ціннісними орієнтаціями вивів на перші місця орієнтацію на сім'ю (41,6 %), освіту (23,3 %), громадську

Ціннісні орієнтації	Бали
Освіта	7,4
Культура та мистецтво	6,2
Громадсько-політична діяльність	5,7
Фізичний розвиток	5,6
Виробництво	4,8
Сім'я	4,1
Відносно пасивний відпочинок	3,9
Приробіток	1,4
Бездіяльний відпочинок	1,0

роботу (12,3 %) [14].

Аналіз взаємодії ціннісних орієнтацій показав, що орієнтовані на сім'ю ставлять на перше місце освіту, а орієнтовані на освіту – сім'ю. Отже, чільне місце в орієнтаціях, життєвих планах молоді в 1960-ті роки посідали цінності освіти і сім'ї.

В 1963 – 1966 роках В. Лісовський провів дослідження серед ленинградської молоді. На запитання „Що вам в першу чергу необхідно, щоб бути щасливим?“, переважна частина (70 %) відповіла: „Мати цікаву, улюблену справу“, „Повага оточуючих“, „Кохати і бути коханим“.

Аналогічне дослідження проводилося 1977 року в Латвії. На запитання „Що вам в першу чергу необхідно, щоб бути щасливим?“, 55 % респондентів відповіли „Мати цікаву улюблену справу“, 54 % - „Кохати і бути коханим“, 43 % - „Мати хороше здоров'я“. Тільки 32 % вважали головним у житті „підвищення власного добробуту“ [5, с. 8].

Основним предметом досліджень молоді 1970-х і 1980-х років були цінності трудової діяльності. Так, молодь 1970-х віддавала перевагу змістовим характеристикам праці; далі йшли важливі цінності, пов'язані з можливістю задоволення потреб духовного зростання; на останньому ж місці опинилися характеристики становища спеціаліста (службове зростання тощо).

Отже, зберігаючи переважаючу орієнтацію на змістовність праці, молодь 1970-х років в більшій мірі, ніж попередня її когорта (1960-і роки), висунула на перший план колективістсько орієнтовані цінності.

За даними дослідження, проведеного Академією суспільних наук 1982 року в Москві і Московській області, на перше місце серед життєвих цінностей респонденти, 50 % яких складала молодь, висували: „цікаву роботу” – 75,3 %; „сімейне щастя, кохання, діти” – 66,4 %; „повага інших” – 43,6 %; „повне матеріальне благополуччя” – 31,6 %.

У 1980-х роках серед цінностей у сфері праці на перший план виходять цінності професійного зростання, матеріального добробуту і суспільного

визнання. Що стосується цінностей творчості, самоствердження, суспільної користі, то їх місце у системі ціннісних орієнтацій було малозначущим.

Як показав порівняльний аналіз досліджень, матеріальна забезпеченість як цінність з переходом від покоління до покоління здобувала все вищий ранг. Можливо, це пов'язано з тим, що радянське суспільство поступово втрачало статус „суспільства рівних можливостей”, а тому молодь найбільше цінувала у професії можливість одержувати високі доходи, аніж її суспільну користь.

Молоде покоління останнього десятиріччя ХХ століття опинилося, так би мовити, у двоякій ситуації: з одного боку, це покоління ще виховувалося на „старих” засадах; а з іншого – в доросле життя воно вступало за нових умов, які вимагали відмови від багато чого засвоєного раніше. Так, в сучасних умовах не „спрацьовують” колективістські ідеали (все більше – індивідуалістичні); став непрестижним, не „модним” ряд професій, які поважалися раніше та вважалися суспільно корисними; змінилося ставлення до своєї батьківщини – якщо раніше жили за принципом „Я другої такої країни не знаю...”, то зараз молодь бажає навчатися, працювати, а то й переїхати на постійне проживання до іншої країни.

Зрозуміло, що така ситуація склалася не випадково: разом із змінами кардинального характеру в нашій країні відбувалася „переоцінка цінностей”. І якщо раніше існувала певна спадковість у передачі цінностей від старшого покоління до молодшого, то нині цей феномен не спостерігається. Вже порушився зв'язок „батьки – діти” в силу того, що цінності „батьків” втратили своє практичне значення, вони не успадковуються „дітьми”. Як відзначає В. Лісовський, „молоде покоління опинилося в ситуації, коли воно, логікою історії покликане продовжувати розвиток на базі успадкованих матеріальних та духовних цінностей, змушене, перебуваючи в стадії становлення, брати участь у виробленні цих цінностей, частіше за все самостійно” [4, с. 99].

Відтак стає очевидним розрив між поколіннями сучасного суспільства. На підтвердження цього можна навести такі цифри: 68 % дітей та 72 % батьків визнали, що не розуміють одне одного. Різкий злам системи, що існувала, призвів до суттєвих змін у соціокультурній спадковості. Такі важливі складові її механізму, як освіта та виховання, останнім часом помітно поступилися в системі соціалізації молоді інститутам і цінностям культури масового споживання. Більше того, інститути соціалізації зараз не тільки розрізнені, а й конкурентні, або й взагалі не пов'язані між собою утворення, які, до того ж, перебувають в нерівних умовах щодо поширення свого впливу.

В 1960 – 1970-ті роки серед занять молоді різними видами культурної діяльності були: на першому місці „відвідування кінотеатрів” (91,6 %), на другому – „читання газет і журналів” (85,2 %), на третьому – „слухання радіо” (82,8 %), на четвертому – „читання книжок” (66,8 %), а на п'ятому – „перегляд телепередач” [7, с. 121]. Сьогодні ж електронні ЗМІ контролюють

значну частину дозвілля молодіжної аудиторії та виступають важливим інструментом формування соціальних настановлень, ціннісних орієнтацій молоді [2]. Зараз для третини молоді перегляд телепередач є переважним заняттям у вільний час. Тим часом, за матеріалами міжрегіонального дослідження, проведеного наприкінці 1980-х років, перегляд телепередач і слухання радіопрограм посідало друге місце у структурі вільного часу. І якщо дорослі в середньому витрачають 10 – 12 годин на тиждень на перегляд телебачення, то молодь проводить біля телеекранів приблизно по 30 годин на тиждень. До речі, на першому місці було все ж таки спілкування з друзям і знайомими.

Отже, пріоритет ЗМІ і особливо телебачення є очевидним у формуванні ціннісних орієнтацій і в процесі соціалізації, але сьогодні виникає загроза з боку західної інформаційної продукції.

Широка інтеграція культури (а це невід’ємна риса нашого часу) провокує поширення культурної продукції інших країн, але не поряд з вітчизняною, а частіше замість неї. Особливо тривожні ці тенденції, якщо звернути увагу на пріоритетність вибору молоддю літератури для читання як одного з найважливіших джерел культурної інформації [2]:

Особи, які читають українську сучасну та класичну літературу, склали лише по 7,1 % серед від усього числа респондентів. Це засвідчує, на нашу думку, по-перше, тотальне зростання „західнізації” молодого покоління України; по-друге – популярність серед нашої молоді і підлітків ідеалів іншого способу життя.

Примушує тривожитися не стільки зміна цінностей з соціалістичних на так звані демократичні, а відчуження молоді від національної культури,

Жанр	% до всіх опитаних
Зарубіжна сучасна література	66,7 %
Зарубіжна класична література	44,1 %
Російська класична література	26,2 %
Раніше заборонена література	20,3 %

незнання і небажання знати вітчизняну історію, мистецтво, літературу. Але ми в жодному випадку не схильні пропонувати насильно застосовувати якісь методи поширення серед молоді знань про рідну країну. Ні. Йдеться про використання таких методів і форм, які були б зрозумілі й прийнятні сучасній молоді. Тобто: через уже пізнане – до нового. Бо є вагомі підстави вважати, що, попри всі труднощі сьогодення, більше половини нашої молоді все ж оптимістично дивиться у завтрашній день. Лише незначна її частина (7,5 %) очікує гіршого.

Які ж саме цінності характерні сучасній молоді?

Щодо цього цікавою є думка В. Лісовського: „Сьогоднішні молоді люди перебувають у двічі екстремальних умовах: зміни в соціально-економічному складі супроводжуються кризою ціннісної свідомості. Молоді доводиться

самій вирішувати, що цінніше – збагачення будь-якими засобами чи набуття високої кваліфікації, що забезпечує можливість адаптуватися до нових умов; заперечення колишніх моральних норм чи гнучкість, пристосування до нової дійсності; повна свобода міжособистісних, міжстатевих взаємовідносин чи сім'я як запорука успішного існування” [4, с. 98 – 99].

Спираючись на дані деяких досліджень, спробуємо „намалювати” ціннісно-орієнтаційний портрет сучасної молоді.

За результатами дослідження, проведеного 1990 року Інститутом соціології АН України серед жителів Києва віком від 16 до 30 років [8, с. 80], рейтинг життєвих цінностей молоді мав такий вигляд:

Центр „Соціальний моніторинг” та Український інститут соціальних досліджень провели опитування „Ціннісні орієнтації населення – 1996” та „Ціннісні орієнтації населення – 1999”. Для порівняння включено окремі індикатори моніторингового опитування громадської думки населення України у 2002 році, яке щомісячно проводиться Українським інститутом соціальних досліджень і Центром „Соціальний моніторинг” [1]. Результати цих досліджень дозволяють виявити такий рейтинг загальнолюдських цінностей:

№ п/п	Життєві цінності	Розподіл відповідей	Ранг
1	Житлові умови	70,9	1
2	Цікава робота	63,6	2
3	Власне здоров'я	59,3	3
4	Здоров'я близьких і родичів	57,3	4
5	Матеріальний добробут	48,5	5
6	Інтимне життя	48,2	6
7	Незалежність думок і вчинків	35,6	7
8	Спілкування з друзями	28,5	8
9	Життя своєї сім'ї	25,8	9
10	Ставлення оточуючих	17,3	10
11	Стан природного середовища	16,3	11
12	Умови для різнобічного розвитку своїх здібностей	15,6	12
13	Харчування та одяг	13,6	13
14	Навчання	12,4	14
15	Умови відпочинку	10,9	15

Порівнюючи ці дослідження, можна зробити висновок, що переважають особистісні пріоритети, сім'я, друзі, житлові умови, робота, власне здоров'я. Це важлива тенденція, що характеризує зміни ціннісних орієнтацій молоді, – відверта перевага індивідуалізму, акцент на особистісно-сімейних інтересах; молодь поступово відмовляється від колективістського способу життя. Якщо раніше такі цінності, як „повага оточуючих”, „хороші стосунки в колективі”, „повага інших” посідали 2 – 3 місце в ієрархії цінностей, то нині – зовсім інша ситуація. Високо цінується тільки те, що безпосередньо пов'язане з індивідом (друзі, знайомі, сім'я), а

№ п/п	Загальнолюдські цінності	1996	1999	2002
1	Сім'я	97	95	93
2	Друзі, знайомі	93	91	95
3	Робота	84	86	90
4	Вільний час	81	76	90
5	Хобі	72	68	75
6	Релігія	49	40	48
7	Власний бізнес	65	59	-
8	Політика	23	64	31
9	Відвідування вечірок, танців, дискотек, кафе	49	47	-

не з колективом чи суспільством. Це свідчить, що знижується значимість суспільства в житті окремої людини та зростає індивідуалізм.

Відбуваються й певні зміни в системі цінностей щодо роботи. Для 92 % молоді важлива „висока оплата праці”, для 79 % – „цікава робота” і лише для 28 % – „суспільна корисність роботи” [1]. Отже, більшість молоді вбачає сенс свого життя в матеріальному добробуті. Відбувся поворот від духовних, традиційно широко розповсюджених в радянському суспільстві цінностей, до матеріальних пріоритетів (гроші).

Зміни, що відбулися в ціннісних трудових орієнтаціях, показують необхідність формування нового механізму мотивації, який стимулював би творчу активність та ініціативу молоді, нові форми самореалізації в праці. Але такого механізму у нас поки що не існує. Ось чому молодь не знаходить інших стимулів до праці, окрім грошей. Але його не можна пов'язати з кількістю і якістю праці, з досягненням високого статусу. Більш того, коли зарплата стає головним критерієм оцінки праці, то це свідчить про морально нездорове суспільство, в якому праця перестала бути головним чинником процвітання більшості населення і країни в цілому.

Таким чином, якщо порівняти ціннісні орієнтації молоді 1960 – 1980-х років з цінностями, характерними для молодого покоління 1-90-х – 2000-х років, то можна зробити такі **висновки**:

- на сталих позиціях залишилася сім'я та робота, але відбуваються зміни в системі цінностей щодо роботи. Для 92 % молоді важлива така цінність, як „висока оплата праці”, та лише 28 % означили таку, як „суспільна корисність роботи”. Отже, якщо у 1970 – 1980 роках 65,9 % молоді головним у житті вважали роботу, що приносить користь суспільству, то нині для молоді важливішою стає „висока оплата праці” і втрачає позицію лідера робота, що приносить користь суспільству. Тобто, певним чином змінюється значення цінності роботи, зростають вимоги до рівня оплати праці, можливостей професійної кар'єри, самореалізації;

- набули важливої значущості коло друзів та вільний час, хобі, вечірки та відвідування кафе;

- певним чином зростає інтерес до політичного життя, хоча і політична, і громадська активність залишаються на досить низькому рівні;
- відбувається відчуження молоді від національної культури, незнання і небажання знати історію батьківщини, її мистецтво, літературу.

Як бачимо, що в Україні наявна тенденція до посилення егоїстичних мотивів у молодіжному середовищі [15], морального релятивізму, відчутна перевага матеріальних мотивів. Тривожною тенденцією є усунення на другий план колективістських цінностей (допомога іншим людям, сприяння розвитку суспільства тощо) [11].

Отже, про трансформацію в системі цінностей, пов'язану зі змінами в суспільстві, свідчить те, що для більшості молоді стійким „базисом” існування тепер може бути тільки особисте життя й індивідуалістські цінності. Ці молоді люди хоча і відносять на останнє місце цінність суспільно-корисної праці, політичної активності, але зберігають моральні підвалини, що регулюють особисте і сімейне життя. Але є й частина молоді, яка взагалі лишилась без морального і соціального фундаменту свого життя і ні в що не вірить. Її ідеал – комфорт, добробут, задоволення будь-якою ціною. В умовах соціально-економічної кризи ця частина молоді може розглядатися як „втрачене покоління”. Але це – наслідок прийняття ціннісних орієнтацій, продиктованих реаліями нашого життя. Тому перед усіма соціальними інститутами постає важке завдання: визначити базові цінності, ідеали, норми, які слід покласти в основу формування духовного світу молодої людини, й шляхи, якими можна було б здійснити ці перетворення. Бо саме в сучасний період, період трансформації соціальних систем, молодь менше уваги звертає на необхідність духовного, культурного розвитку, хоча водночас і не відхиляє його доцільності. Подібно до економічних і політичних, духовні орієнтації у свідомості й поведінці молодіжних груп перебувають у процесі складної еволюції.

Тому доцільним є сьогодні подальше вивчення ціннісних орієнтацій, а саме духовних, для створення нових підходів у рамках державної політики виховання молоді, введення новацій на державному ринку праці тощо. Усе це сприятиме розв'язанню багатьох молодіжних проблем сьогодні та проблем нашого суспільства в майбутньому, тому що життєві цінності молоді „сьогодення” визначатимуть спосіб життя „завтра”.

Література:

1. Балакірєва О. М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Український соціум – 2002. - №1.
2. Дослідження інституту психології ім. Г. С. Костюка. Звіт „Психолого-педагогічні засади гуманізації впливу інформаційного простору на підлітків та молодь”, 1996, 1998.
3. Здравомислов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986.

4. **Лисовский В. Т.** Динамика социальных изменений // Социс – 1998. – №5.
5. **Мини Г., Чечетина И.** Молодежь в зеркале социологии – Рига: „ЛИЕСМА”, 1980.
6. **Мигович І.** Ціннісні орієнтації населення Закарпаття за умов суспільної трансформації // Політичні читання. – 1994. – №3.
7. Молодежь, ее интересы, стремления, идеалы – М.: Молодая гвардия, 1969.
8. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение – К.: Наукова думка, 1993.
9. **Оссовский В. А.** Ценности профессиональной деятельности: опыт социологического исследования – К.: Наук. думка, 1986.
10. **Ручка А. А.** Ценностный подход в социологии – К.: Наук. думка, 1988.
11. Соціально-професіональні орієнтації студентства (соціологічне дослідження) // Вісник Київського ун-ту ім. Т.Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 1999. – Вип. 7.
12. Социологический справочник. / Под общ. ред. Воловича В. И. – К.: 1990.
13. **Титма М. Х.** Социально-профессиональная ориентация молодежи – Таллин: Ээсти раамат, 1982.
14. **Филлипов Ф. Р.** От поколения к поколению: социальная подвижность – М.: Мысль, 1989.
15. **Фролова Н.** Дослідження психологічного механізму трансформації в системі ціннісних орієнтацій молоді // Молода нація. – 1997. – №7.